

ХОРА ЧОК БОЛДУРАР

Соолгу үдө Барыш-Хем-
чик районда бойдус камга-
талыны айтырып элзэн чи-
диг бооп турар. Чүгө дээр-
бисте районуну деңизден
оринде чурттагыч чонуну са-
ны хой. Оок-биле черелеш-
тир уелетир бугурулде чер-
дери база хөлөк сайыраан
Районда бойдус камга-
талына хамаарыштыр бо хүн-
нерде шиптирлен чадал тур-
вар ийн чок айтырымыс бар.

Бир дугаар чадалын тур-
вар айтырымыс мындай
Кызыл.Мажаалыктык эл-
комбинатын долгандыр тур-
вар бойдуска хора чедирин
турарымыс. Шак бо ууту бу-
дурлуке чери 1978 чыда
ажылгалта кирди. Техноло-
гия бугаар комбинат хой
демөөлүдү арыг суг ажит,
лаары кирдирген. Ол кире
хей сугну ажилгаан сонда
дедилер. Бокут болуу чутаа-
лоой. Ол сугда сонан кам-
галык элзэн, чини дээр, чүгү-
бас деп. Төлөмүз бугаар
онун арылааш, Хемчик хем-
чик чогууда тусайлап наан
череге төгөр ужурул. Тусай-
арылда черин кымыл наан
сонда ол тур болбаалда ла
ажылгалдан үгөн. Борта
ажылгал турган дериг, хо-
релеск тонаттыны, тойма-
латтынган.

Бо бүгүнү түнеленде
комбинатын ажилгаан наан,
кап кирин суу бо хүннерге
дедилер. Ажилгал болган дол-
гандыр турар бойдуска хора
чедирин турар аларган. Бай-
дал мындай берге тураа, эл-
комбинатын (Г.С.М.Ири-
т) база республиканын эл-
суг будурулде наттыжым-
кымын (К.Ш.Я.Яков)
дугурулдулары тоймагал,
тиним наан арылгал черин
капал кылган. Ажилгалта
ажырап таламы-биле шипсе
чорукун кургузуп, мындаа
чедир төлөмүз-сметта до-
кументацияны кылдырып
каалай. Маала ажилгал-
керек болбайт аан. Аппа-
терик база-ла тик чадалын.
Комбинатын шак мындай
берге байдалын өөрчөтүр
геш, ажилгал наан кир-
лел сугну насос станцияны-
га чыгаш, автогидропер-
биле сөөрткөн, тускайлар
наан черге төгөр кылдыр
даалга бээр ужурга таза.

Эрткен чылды декабрда
комбинатка барып, хыналда
кылдымыс. Ажилгал наан
хирин суг демир коопсуз-
дамаштыр комбинаттын
чанында төктүп чыдардыр.
Аргыттыгынан хирин суг
Э та хире шолду шыа аз-
гаш, докуп наан болду.
Час дүжүп, чыгып үе чедир
кызгө, оок багай чыг буста.
Алп үгөнш, алаарын хирин-
дирин. Кызыл.Мажаалык
сугурун чурттагыч чонунга
берге болуру чутаагон. Ала-
мырса-сөөк кымыл, яны-
буу халдарыны дартылар,
ны өскүдө берес деп бе?

Хирин сугну насос ста-
циянына чыгып, оюн сор-
дугаш, докуп наан болду.
Бойдуска хора чедирес, тус-
найлап наан черге сөөртүп
болуу арга комбинатка бар.
Хирин суг сөөртүр КамАЗ
машына, Т-150 дээр ийн
трактор, канын-да 16 кү-
бөмөт ишпир 5 чаа ишпир
ла комбинатка бар. Бо кире
күш турда, хирин сугну
сөөрткөн турары комбинат-
тын дугурулдуларыны ажил-
галык элзэс чорукун көгү-
зүп турары ол элзэс ийлаан.

Ак-Довуран хойраанын
автомобильны чанында хой
чурттага байканын туду
турар черде туттуган авто-
машиналар чолаачылары хо-
нор, машыналар хондулар
черин хойрай иштуденде и-
дирчи-бисти дугурулде турар
ийин айтырып ол. Чолаачы-
лар хонор бо байкага түн-
дүлде 35-40 чедир ууту
КамАЗ машиналар кезе ол ма-
шиналарын элзэн аны-
ажилгалды кызгө, ол чоок
канын-дезексирин ишбү-
бүргей бээр. Оол чаны-биле
эртгерге кыккын тыныкы
бердеген, наан чакы ток
түн кээр-дир. Бойдуска ба-
а-ла хора чедирин турары
ол ишпикат Бойдус камга-
талынын район комитетинин
судурынга бо айтырымн чу-
галажым-даа турдуусу.

Удус ажилгалынын тра-
ктор-биле комбинеттик хон-
дулар. Туса республиканы бу-
дурлукеин төлөмүз-сметта
дүжүп турдуусу. Ол черин
жөжүкүр бис деп алап наан,
дан бапка кылган ажил-ла-
сон. Мында хонор турар ма-
шиналар Ак-Довуран хойрай-
нын чурттаачыларын хонор,
наан чанын хонор ийн.

Бо дээрге чүгө ийн чи-
жөктүр. Долгандыр турар
сугурулде ботталдырып
сугурулдеин турар бо ийн
айтырымын шиптирлерин.
Районда бойдус камгалат
комитетинин мурун-
да туруп турар бол сорула-
дарын кирээт.

Алексеандр ООРЖАК.
Барыш-Хемчик районун
бойдус камгалат комитетинин
эргазы.

Профессионал эвилелдеринин, оларнын эргелеринин болгаш ажил-чорудулгазынын магадылалдарынын дугайында Совет Социалисттик Республикалар Эвилелинин Хоойлузу

I эге. Нинти чүүлдер

1 чүүл. Профессионал эвилелдеринин

Профессионал эвилели (профэвилел) болза, буду-
рулгуч-даа будурулгучи
эвес-даа ажилдарга ажил-
дап тура. Боттарынын
ажыл-чорудулгазынын аайы-
биле нинти эрге-ажыктары
хонбаалыг ажилчы чоңуу
наттыштырып, бодууна не-
жигуулеринин күш-ажылчы
болган социал-политиктик
эргелерин болган соңуу-
галдарын камгалаар кыл-
дыр тургустунган эки тур-
лук хой-нинти организация-
ны болуу.

2 чүүл. Профессионал эвилелдерини кылдыр катты- жар эрге.

Ажилчы чон, а ол иш-
наш дээр болган тускай
ортумак өөрелдиге черле-
ринде өөрчөп турарлар
(моон мый оларын ажил-
чы чон деп бижир бис)
кандыг-даа мылгай чока
боттарынын күзелин буга-
гаар база баш бурунгаар
чопшорел чока эки тура-
биле профэвилелдерин тур-
гууар эргелиг болган устак
негелдерин күжүдөйр бол-
за, профэвилел нежигуу-
кыр эргелиг. Ажилчы
чон профэвилелдерин буду-
рулгуче, албан черле-
ринге, организацияларга
болган ажилдын өскө-да
черлеринге тургузуп ал бо-
дуу (будурулгучерин (нат-
тыжымшынынын), албан
черлерин, организациялар
ны өчүтүп хоноридерин
болган ажил-чорудулгазын-
даа хамаарыла чока, дээр
болган тускай ортумак
өөрелдиге черлерин, профес-
сионал-техниктик училе-
лерин моон мый будурул-
гелер дээр, а оларын
удуруу органынын ад-
министрация деп бижир
бис. Ажилдын өскө-да
черлеринге деп сөөк-хууда
болган өскө-даа күш-ажыл-
чы чорудулга-дыр).

Ажилдаадын турар пен-
сиондерин профэвилел не-
жигуулерин киреринин азы
оон учурун дугайында
чорукун профэвилелдерин
уставын бугаар таарышты-
раар.

Профэвилелдер эки тур-
лук эргелешчин-биле эвилел,
республика болган өскө-да
девиксир болган адырал
аайы-биле наттыжымшы-
нарын тургузуп болуу, а ол
мышкай оларга кире бо-
луу.

Профэвилелдерини уста-
варын (чүүлдерин) хой-ни-
ти наттыжымшынарын
чорукун бугаар бүртүзээр.
Оон бүртүлөп турар оон
профэвилелдерин тургузуп
турарына болган соң
ажыл-чорудулгазына хай-
гаалат боттадырбес.

3 чүүл. Профессионал эвилелдерини хамаарыш- пас чорук

Профэвилелдер Боттары-
нын ажил-чорудулгазына
дугурун башкарылажым-
нарын аайылаан, ажил-агы
органарылаан, политиктик
болган өскө-да хой-нинти
организациялардан ха-
маарышпас болган оларга
өчтү-даа берес, оларын
хайгаарыла-даа турбас.
Бир эвес хоойлууда кердү-
нүм болза, профэвилелдер-
ни эргелиг кылгадарына
хамаарышпас азы ол эрге-
лерин боттарыныг шал-
тытсаар чорук чорутуу.

Профэвилелдер боттары-
нын уставын бот-тусайлап
ажылдап кылдыр болган ба-
дырал, структуралын тода-

радыр, удуруу органынын
соңууу, боттарынын ажил-
чорудулгазын организация-
таар, хуралдарын, конфе-
ренцияларын, пленумнарын,
сезидерин эрттирер.

Профэвилелдер боттары-
нын устав бугаар сорул-
дары-биле өскө чуртарынын
профэвилелдер-биле наан
ажылдаар, делегелин бол-
ган өскө-даа профэвилел
наттыжымшынарына бол-
ган организацияларына
бодуун күзелди бугаар
кирер эргелиг.

4 чүүл. Профессионал эвилелдерини хамаарыш- пас дээр хамаатыларын ылгай көрүчүк чорук- туу

Профэвилелдерге хамаары-
шпас азы хамаарышпай ту-
раар дээр хоойлуудагы-
ла хамаатыларга Магады-
лаан күш-ажылчы, социал-
экономиктик, политиктик
хууда эргелерин болган
хосталгаларын кылгадар
чорукка чедирбес. Ажилга
хуулап алырып, ажилга
депшидерин, ол ишпаш
ажылчы чоңуу ажилдап үн-
дүрде кайы-бир профэвилел-
де хамаарылаа, ажил
киргени азы оон үгөнш
дээр болдулар чорук хо-
рутуу.

5 чүүл. Профессионал эвилелдерини ажил-чору- дугааын соксадыры азы чоруктуу

Профэвилелдерини ажил-
чорудулгазын устаага кир-
дүгүшүн бугаар оон пен-
сиондерин шиптири-биле
соксадыр.

Профэвилелдерини олар-
нын наттыжымшынарын
ажыл-чорудулгазын
ССРЭ Конституциясына,
эвилелешкен болган авто-
номит республикаларын
Конституцияларына уду-
рлашымч болган таарыш-
таа, ССРЭ-нин Дээр су-
дунга, эвилелешкен бол-
ган автономит республи-
каларын Дээр судуарын,
ла ССРЭ-нин Чингиле про-
мудурун, эвилелешкен
болган автономит респу-
бликаларын промудурун
ны ийирип келген сапалын
бугаар оон ажил-чоруду-
лазын чоруп болуу. Профэ-
вилелдин ажил-чорудулга-
зын өскө азын-бир ор-
ганынын шиптири-биле хо-
рутуу болуу бугаар бээр.

6 чүүл. Профессионал эвилелдерини оларнын эрге- леринин болган ажил-чу- рудулгазын магадыла- дарынын дугайында хоой- лууда

Профэвилелдерини олар-
нын эргелеринин болган
ажыл-чорудулгазынын мага-
дылалдарынын дугайында
хоойлуудагыла бо хой-ни-
ти организацияларынын эрге-
хондуу үнелешчинин тур-
латкан бо Хоойлуудан
болган ССР Эвилелинин,
эвилелешкен болган авто-
номит республикаларын
хоойлуудагыла таламы-
де өскө-даа докталаарын
да тутуруулар.

ССРЭ-нин Чепсегит
Кунтерини иштини хонор-
тер органынына, ССРЭ-
нин Күрүенин айлал чок
чорук комитетинге, иштини
демир-орук ширегеринге,
өскө-да ширег нежертеринге,
де Хоойлуун ажилга-
рынын оонагай чүүлдерин
ол нежерте дугайында
хоойлуудагыла тодаралар.

Профэвилелдерини ССРЭ
хоойлуудагызынын тур-
гузуп наан эргелерин эл-
лелешкен болган автоном-
ит республикаларын
хоойлуудагыларын мыза-
гаарлап шыдаас.

II эге. Профессионал эвилелдеринин кол эргелери

7 чүүл. Профессионал эвилелдерини хоойлу са- наалдар эргелери болган

Оларынн орду кудаш
дээринде наттыжым турдуу,
мычала-даа мээр-биле бол-
ган таарылар оо дугайын
эскер боодарыне албайла-
ты. Оларын орду ажил хе-
вэр чүе-дир! Түенкиенис
болуураа, дарааында төө-
гүч гутаалан Серейт.

Эрткен чылдын июль 2-ден
Алпун дүңдөндө ажал чы-
даган. Чоудура биле Тогар-
лым сугуруларын ийн арыл-
да наймаага ордуу. Дүң-
дөндө 11 шак үгөнш и-
тарымсы-даа тутуулаан-ла
эргелди. Каражым, чөбө-
түт дүңе дашмаар
үгөнш, дымнааарым-
га, оорунч келген шын
болду. Эрге ийрип кел-
геш, өк-бөө үштүн чадалыг
олтурума, оон иштин чок
наамалык халымы. Удатуу-
лаа дээр маанай келген:
«Оор-дур, танын калдым.

нормалар докталадып тургу-
ларына киржалгелен
Профэвилелдерини эви-

лел болган республика
наттыжымшынары ССР
Эвилелинин, эвилелешкен
болган автономит респу-
бликаларын күрүне эрге-
жыгырганын тус-тус дээр
органарына хоойлу са-
наалдар эргелиг болган
күш-ажыл, социал-эконо-
миктик айтырылган таламы-
биле хоойлуудагыны
ажылдап кылдырыга кир-
жи.

Профэвилелдер күш-ажыл
таламы-биле нормативтик
айтырылган болган социал-
экономиктик айтырылган-
ны, ол ишпаш ол аитылар-
нын төлөмүлдерин күрү-
не башкарылажымн чор-
гуу органыныче, ажил-
гал болган кооператив
органарыне саналап
кирер эргелиг.

Ажилчы чоңуу күш-
ажылчы, социал-эконо-
миктик эргелерин болган со-
нуургалдарына хамаа-
рышкан нормативтик ду-
румурун башкарылажымн
күрүне болган ажил-агы
органары, чоңуу профэвилел-
дерге негелдиге элзэн
эвес хуусаа иштуде баш
бурунгаар дымнааш, ху-
лап алыр.

8 чүүл. Күш-ажыл кы- дыр эргелиг камгалаар та- ламы-биле профессионал эвилелдерини эргелери

Профэвилелдер боттары-
нын нежигуулеринин күш-
ажыл кылдыр эргелиг на-
галдар, ажил-биле халды-
рар таламы-биле күрүне по-
литикаын ажилдап кыл-
дыра кирерин. Хоойлууда-
гыла үнелешчин, кол-
лективтик керээде тодар-
тынган бугаар будурул-
гелерде ажилдап хостаткан
инишпелерге комитеттерин
сугурулде кирер.

Будурулгени болган соң
структура, таламы-биле сап-
кыралын хаары, администра-
цияны, өчү элзенин
азы оларын төлөмүз-смет-
та башкарылажымн то-
дөлөмүз-сметта үнелешчин
бугурулгени дугурулде
азы оон нежигуу ажилы
соксадыр, бир эвес ишпаш
ажылдаар черлер кылды-
р азы күш-ажылчы (ай-
далы, багыраар болза, үн-
идан элзэн эвес хуусаада
чоңуу профэвилелдерге
баш бурунгаар дымнааш
турар болган ажилчы чо-
нун эргелерин болган эрге-
жыгырганын барышалаар
таламы-биле олар-биле
таарышымчарынын кыл-
ганда чүгө элзэн бол-
гон болуу.

Профэвилелдер чоңуу
ажылга хаара туттуулаан,
оларын ажилга хаара ту-
гар таламы-биле магады-
лаар дугайында хоойлу-
удагыны күжүстүлүп
турарынын хыналдазын
боттадырар.

Администрацияны күс-
ел-биле күш-ажылчы керээде
соксадыр ССР Эвилели-
нин, эвилелешкен болган
автономит республикалар-
нын хоойлуларына дугу-
штур чоңуу профэвилел ко-
митет-биле баш удуу ду-
гурушканын бугаар чүгө
мынан боттагылар болуу.

9 чүүл. Профэвилелдерини чуталажымшынарын чуталажымшынарын кол- лективтик керээде, дугурул- галар чарына эргелери

Профэвилелдер админи-
страция-биле, өчү элзэн азы
оларын төлөмүз-сметта башка-
рылажымн төлөмүз-смет-
та-биле коллективтик
чуталажымшынарын кы-
дырына, коллективтик не-
жерлерин, дугурулгалар-
нын чарына арык эрге-
жыгыргелер болган оларын
күжүстүлүп контрольдап
турар.

Бир эвес профэвилелдер
мызы саналап ийирип
нор болза, администрация,
өчү элзэн азы оларын тө-
лөмүз-сметта башкарылажымн
организация-биле ажил-
галар чарына эргелери

Х о й ж у г а с ө с

ТАНЫП ТУРДА-ЛА, ТУДУП АЛБААН

Орта ажал кылбас Виталий
Чөреве деп оол-ла-дыр, хүн-
чү сугурт чорун турган чү-
ге, ол-ла хейлени хөвөр-
диде.

Бөөм тутуш, хой камаа,
ажага манай казымге, оор-
нун мен маан олары най-
да боор ары берген болду.
Турганым ал алган, тей
кылыш чок-кавын чыда
тыгырып аясыдым. Билдир-
меш тус-даа чок хире. Бил-
дир болгонда, бистин ада-
мыстан кызыл «Москвит»
Чоудура сугуру утлаш бар
чорутурун эскерип калдым.
Ол сугуру-ингилде элзени-
н чоруда, улуг да кыры-
нче үе манай негелди: сугу-
рун кайы бажынында до-
кталарын көрүм ол Дошла-
мы кадалынын бажынында
бачы докталадыр элзесе.

Мя ол азында хой азы-
нан боор бис деп боодаш,
ажилчы чонун күш-ажылчы,
социал-экономиктик эрге-
жыгырганын тус-тус дээр
органарына хоойлу са-
наалдар эргелиг болган
күш-ажыл, социал-эконо-
миктик айтырылган таламы-
биле хоойлуудагыны
ажылдап кылдырыга кир-
жи.

Профэвилелдер күш-ажыл
таламы-биле нормативтик
айтырылган болган социал-
экономиктик айтырылган-
ны, ол ишпаш ол аитылар-
нын төлөмүлдерин күрү-
не башкарылажымн чор-
гуу органыныче, ажил-
гал болган кооператив
органарыне саналап
кирер эргелиг.

Ажилчы чоңуу күш-
ажылчы, социал-эконо-
миктик эргелерин болган со-
нуургалдарына хамаа-
рышкан нормативтик ду-
румурун башкарылажымн
күрүне болган ажил-агы
органары, чоңуу профэвилел-
дерге негелдиге элзэн
эвес хуусаа иштуде баш
бурунгаар дымнааш, ху-
лап алыр.

Профэвилелдер күш-ажыл
таламы-биле нормативтик
айтырылган болган социал-
экономиктик айтырылган-
ны, ол ишпаш ол аитылар-
нын төлөмүлдерин күрү-
не башкарылажымн чор-
гуу органыныче, ажил-
гал болган кооператив
органарыне саналап
кирер эргелиг.

10 чүүл. Ажилчы чоңуу социал камгалаынын тала- мы-биле профэвилелдерини эргелери

Күш-ажыл байдатыны
болган оон төлөмүз-сметта
бугурулгени күш-ажыл
наамалынын болган оон
айымы чок чорунун, чурт-
талы-адырал байдатыны,
социал страхования
болган ажилчы чоңуу на-
дымын, пенсия хандырылажым-
нын таламы-биле профэвилел-
дерин эргелери ССР
Эвилелинин, эвилелешкен
болган автономит респу-
бликаларын чоңуу хоойлу-
удагылар-биле таарыш-
тып кылдырган турар.

Профэвилелдерини эвилел
болган республика натты-
жымшынары боттарынын
бүрүн эргелеринин аайы-
биле ажилчы чоңуу социал
болган экономиктик наам-
гал таламы-биле хемчегерин
ажылдап кылдырыга,
амырал байдатыны
кол үнелешчинин, эрттер
нормативтик эскерил-
тин-биле черелештир ор-
нун дугурулгенин хемчегерин
турар ажилдаа кердүгүн
бугаар амыраарына эне-
не эргекон чүгүла чүүлдерин
боттарынын турарын, өн-
тектерин улатканы-биле
черелештир пенсияларын,
пенсияларын, пенсияларын,
пенсияларын хемчегерин
чорук үгөнш азы ол чорук
таарышканын хыналдазын
боттагылар.

Профэвилел наттыжым-
шынарын бо айтырылган
таламы-биле дугурулгени
лаарын чоңуу күрүне бол-
ган ажил-агы органыны
эргелерин сугурулде бот-
тарынын ажил-чорудулгазын
инишпелерге кирер.

11 чүүл. Күш-ажыл кы- дыр эргелиг камгалаар та- ламы-биле профессионал эвилелдерини эргелери

Профэвилелдер админи-
страцияны, өчү элзенин
азы оларын төлөмүз-смет-
та башкарылажымн тө-
лөмүз-сметта үнелешчин
бугурулгени дугурулде
азы оон нежигуу ажилы
соксадыр, бир эвес ишпаш
ажылдаар черлер кылды-
р азы күш-ажылчы (ай-
далы, багыраар болза, үн-
идан элзэн эвес хуусаада
чоңуу профэвилелдерге
баш бурунгаар дымнааш
турар болган ажилчы чо-
нун эргелерин болган эрге-
жыгырганын барышалаар
таламы-биле олар-биле
таарышымчарынын кыл-
ганда чүгө элзэн бол-
гон болуу.

Профэвилелдер чоңуу
ажылга хаара туттуулаан,
оларын ажилга хаара ту-
гар таламы-биле магады-
лаар дугайында хоойлу-
удагыны күжүстүлүп
турарынын хыналдазын
боттадырар.

Администрацияны күс-
ел-биле күш-ажылчы керээде
соксадыр ССР Эвилели-
нин, эвилелешкен болган
автономит республикалар-
нын хоойлуларына дугу-
штур чоңуу профэвилел ко-
митет-биле баш удуу ду-
гурушканын бугаар чүгө
мынан боттагылар болуу.

12 чүүл. Күш-ажылчы мар- галаарынын чарына профес- сионал эвилелдерини эрге- лери

Профэвилелдер нежигуу-
леринин күш-ажылчы керээде
соксадыр ССР Эвилели-
нин, эвилелешкен болган
автономит республикалар-
нын хоойлуларына дугу-
штур чоңуу профэвилел ко-
митет-биле баш удуу ду-
гурушканын бугаар чүгө
мынан боттагылар болуу.

Х о й ж у г а с ө с

ТАНЫП ТУРДА-ЛА, ТУДУП АЛБААН

Орта ажал кылбас Виталий
Чөреве деп оол-ла-дыр, хүн-
чү сугурт чорун турган чү-
ге, ол-ла хейлени хөвөр-
диде.

Бөөм тутуш, хой камаа,
ажага манай казымге, оор-
нун мен маан олары най-
да боор ары берген болду.
Турганым ал алган, тей
кылыш чок-кавын чыда
тыгырып аясыдым. Билдир-
меш тус-даа чок хире. Бил-
дир болгонда, бистин ада-
мыстан кызыл «Москвит»
Чоудура сугуру утлаш бар
чорутурун эскерип калдым.
Ол сугуру-ингилде элзени-
н чоруда, улуг да кыры-<

(Эгези 1-ги аршыда).

Оон ийай чүгү чугаалап болуру? Республикада ко-
рум-турумун байдалы, кем-
херек үүтүлдүшкөнүнүн
санын чыгарып, чыныгы са-
гыш чыгарып, дүңдүрүп
болурун турар. Рес-
публиканын хообу-дүм
магалаар, органдарынын
материал-техникти ба-
зын быкыккары, калдар-
биле хандар айтырлар-
ны СССР-ни Иштин хе-
ректер министрствозун,
СССР-ни, РСФСР-ни про-
кратураларына тургузуу
неленини база чугаалаар
апар. Бистин миллиондо-
богун харылаанын маг-
лаалын өргөжөт чугаа-
лаар, херекселери биле, по-
дунда-ла, хандарынган
дел болу. Оларын аяк-
талында вертолёт база бар.
Ынанган Улуг-Хем, Мөң-
гү-Тайга болган чамдык
еске-даа райондарын со-
гукчуларын иштин хе-
ректер милдистерин авто-
транспорт-биле хандар ду-
гайында билегер багы
зес күтүстүнгөн.

Чамдык райондарда, сов-
хоотара, суурларда, мал-
чын колдандарда телеви-
денини ийини программазын
нөрбей турарын билер бис.
Бистин республикамысты
теледидарынын кес-
мос спутник харылаанын
дамчыгыр дорт хуулап ай-
турар региондарын дамы-
гыне ийирин дилеп. Ми-
нистерлер Чувулуниин Ла-
тазы, улус дугулаа Ш. Д.
Ооржак-биле кады Эмилет
болган Россия ведомствозу-
на кирип турдуусу. Ай-
тырм шиптирлетинип ул-
суур, мынчалар оо моон
соондагы чылдары шалчы

Школянык тузуун күрөс
комиссиязы иш шырады
агыланын демделген, ол ду-
гайында аягыга атты сал-
нар. Ам чугаа шала дузуу-
нуу каларын маанары артка.

Ынанган 1991 чылдын и-
зэр каныктуу төнөргө чы-
лыг, чырык, дегем школага
эге кластарын өөрөнчкы-
лери өөрөлгөзүн улукты,
дугулаа, Миражы Гугунык
дугулаарынын Чая чыл
уткуштур сөзүн белез дегем
школянык башкылар кол-
лектив, өөрөнчкылери өөрүп
чегтиргенин оларга илерет-
көнөр. Интернационал на-
биралдык аягында Чалаана-
ла чая школянык неметте
тузуу дуулаат.

Кадыр-оол ТУВАК.

ЭМЧИЛЕРИВИСКЕ

Тээли эмелтезине эмчи
Светлана Чингиз-ооловна
Ооржактын тээликилер эки
таныр. Оларын кадым дегем
кызымак аягында, кезде-
ле сагыш човал, кичинедей-
лиг көрүп чоруу эмелини
ге чортаралыма арга чок.

Чая үнгөн чыл таварыш-
тыр чонунга хундулуг эмчи
виске недешиниини кү-
зөп, байыр чедирдим.

Айла АМЫРБИДЕ.
Башкы.

Ачыбуяныг эмчи Юрий
Павлович Шербаковтун
1972 чылда-ла кезип эмнеп
каанынын аягында кан ка-
дык аягында, чонунга ба-
раан бооп чор мен.

Үнгөн чая чыл таварыш-
тыр эмчиге база катал өөрүп
чегтиргенин илеретип,
каага күзөшкөнүн ба-
саататтым.

Очур-оол ООРЖАК.
Харылаачы.
Сүт-Хол район.

ИЗГІ ТУЛУУШКУНАР

ЛОНДОН. Сомалинин на-
бисалы Могалиш хоорай-
нык куучуларына изг
тулуушкуннар кескенин
турар. Чылаа шеригери биле
Сомали каттыккан конгресс
дээр органдарынын бай-
чыларын аралында изг
хоочу үргүлүзүп ол ту-
луушкуннаа кайы-лаа тала-
дан 500 ажы кичи өлүр-
көн.

Хоорайын эмчиге чөлө-

БҮЗҮРӨЛ-БИЛЕ, ИДЕГЕЛ-БИЛЕ

бээр (чийгелээр болаа,
1993-1997 чылдар) хире.
Анда хамаарыштыр согуш-
чуларыма богун чуну чу-
гаалап болур мен. Телеви-
денини ийи дугар про-
граммаларга өргөжөт чугу-
ла, дериг-херекселерин
Өвүр, Барым-Хемчик ра-
йондарда бо чылын (Бай-
Тайга районун чурттакчы-
лыг чөлдөрүн хаара туткан)
тургускан.

Согушчуларын хой-хей
дилегер болган санал
ондары шалыкын хол-
гараалынын ийеге турар,
оларын мен түркөм чүгү-
дүр деп шунт чугаалап шы-
даам мен, чүгө диге, улус
ажыл-агынын адырлары-
ны чогулчылгы аягында,
рынга олар чыгыс аай
ажыкты. Чуну-даа мүнүн-
ла, Току Улуг-Хем, Чоон-
Хемчик, Мөңгү-Тайга ра-
йондарда школянык бол-
ган еске-даа объекттер-
ни септелген база тузуу
дугулаарын, тулук ма-
териалдарын дилегеринге
дула кадарынын айтыр-
лар оларда кодурутунен,
Сүт-Хол районун суурла-
рын үргөдө камгалаарын
талам-биле аягыларын чо-
рударын болган хой-хей
оске-даа айтырларын
шиптирлетинип ында айтып
турар.

Согушчуларын чыгыс-
ларын талам-биле тодаргай
ажыл-херектер чурттуган.
Колдуунда олар күсөлдөгө
хуулап алдыган. Капитал
сарышкынынын болган

материал-техникти курла-
выларын чедипшени биле
холбоштыр Тээли суурга
район эмелтезине, Ак-
Довурактын № 4 ортукмак
школянык, Кызыл-Межа-
лында 1176 олутту орту-
мак школянык, Сүт-Холге
эмелте комплексинин,
спорт залдыг Култура ор-
дузунук болган оон-даа еске
тудугларын тузуу чо-
рударын дилегер шак мын-
дыг чегерип чыгырлар бер-
ге шиптирлетинип турар.

Согушчуларын чамдык
дилегеринге хамаарыштыр
бейдал база-ла шак мындыг
хемирин. Чурттуг улус
ажыл-агынын рынок ха-
рылааларынын шиптирле-
биле холбоштыр, чакыл
болган аяк-агынын харыл-
лаалар чегерип чыгырлар
эзелде, фонд чедирлетип
уулетип турар. Бо бүгү-
биле холбоштыр школя-
нык, култура чөлдөрүн ав-
тобустар-биле хандарынын
га дузаны барык чедирип
шываан бис. Акша-херек-
тинин база арга-шиптир-
чок болгандан чамдык
дилегер болган саналар
өй-шаанда күсөттинмиз,
мынчалдаа оларын шип-
туу контролда.

Дээди Советтин Прези-
дентунун ажылынын дуга-
йында, парламент чыныгы
чамдык түнөлгөзүн дуга-
йында (а ол В арга дуга-
йы турар) чугаалап тура,
ол өргө-чаргынык дээди
органынын тургустунган,
нык үсөн болган дээрин

чугаалаар ужурул мен. Бир
эвес бирги организаци-
канын курне суверените-
дин дугайында айтырм
биле демиселди күнүдө-
динин талам-биле со-
гаралаттымаз хемчегерин
сайтарган ийини элечет чок
сесиларын санаас чүе
болза, шүкү болган дөртүк
сесиларга Тыва АССР-
нин Дээди Советинин До-
таамал комиссарынын
дугайында хоойду. Тыва
АССР-нин болган чер-чер
Советтеринин улус депутат-
тарынын статусун дуга-
йында хоойдулар, респу-
бликанын курне суверените-
дин дугайында Декларация.
Тыва АССР-нин дээр-
дарынын дугайында хоойду
дөн чингетип үндөшкөн
айтырлар хуулап алдыган
болтай.

Донтаамал комиссарлар
донтаамал аягыдаар апар-
ган. Богун республиканын
Дээди Советинин Президи-
уму — ол дээрте принци-
палдыг чая орган апарган.
Чая өзү-биле хоойдуку-
дула болган еске-даа ху-
лаагелер шиптирлетинип
турар. Парламентинин аяк-
лында митингтини септи-
хөн чоруу, калдыг-бир ай-
тырмын азы болушкуну
нуу үнөлгөзүн дөңгүлү-
лүг көр чоруу күсөтп кез-
ген. Чамдыкта чыгырлар,
делаш чоруттар, сагыш-
хоочу чыгышкылар бол-
ду-ла турар хары. Чыгыс-
дээрте, Дээди Советтин
сөзлүг сесиязынга мен,

республиканын Дээди Со-
ветинин Даргазы, респу-
бликанын курне суверените-
дин дугайында айтырм
балам-биле илеткек бол-
лаам, республиканын ады-
нын талам-биле баллаш-
кынарын түнөлгөзүн
таарымай артка мен.
Республиканын депутаттар
корпузунун 80 хуузу СЭКП
кежигүнеринин тургустун-
ган болганда, 1917 чылдын
Октябрынын идеялар,
1921 чылда тыва чонуну
хуулап алган социалист
шиптирлетип, республиканын
адында садырлар болур
боор деп быкык-биле бу-
зүрөп турган мен. Ынчал-
даа мен перспективаже ча-
зүрөлдү көрүп, бистин ча-
парламентинин чыгырмын,
салдыныкын, маргыла-
дааларын-даа бол, улус эр-
ге-чаргызынын быкы-
гышкынын, таарышты-
рылгалыг органы апар-
дээринге бузүрөп мен.
Менээ хамаарыштыр аяк-
чүе болза, амдым-
адым бузүрөп турарлар,
амдымда бейдал турар бол-
гаймыда, болушкуну чоңу-
нуу эрге-ажыгыр дээр
туриж чоруу болган
моон-даа сонгар туржур
мен. Республика амдырал-
дык бугу-ле адырларын
эки талам өсөрлөкчү
нерин чедип алыр дээрин-
ге бузүрөлдү мен.

Чингиз-Доржу ОНДАР.
Тыва АССР-нин Дээди
Советинин Даргазы.

ОГ - БҮЛӨ, ЭМЧИ

Бай-Тайга районун «Мурнакчы» совхозта хо-
очун хойжу Дары-Хөө Хертекович Серен-Доржу
кадай Карбы Хоомукуева-биле бо келген Чая
чылыды күш-ажылы чедипшенин турган.
Кадагар хойларын алдан ажы хураганнаан.
Олар холушмак хойларын ам б дугаар чыл ка-
дарып келген. Эрткен чылда «чүсчү» малчынын
чарыгына киришкен, чүске онааштыр чүс баш
хураганын менди алганнар.

Дуржулгалыг хойжулар 1989 чылда эң-не бе-
дик күш-ажылы көргүзүлгөргө болган. Чүске
онааштыр олар мынча 130 баш хураганын онча-
менди алган. Ынчалдаа оларын алган хура-
ганнарын чамдык орай төрөн ужурунда
малдын баш санын өсүрүнүн сан-түнүнге кир-
бей барганын чугаалап ордурар.

— Бо чылын база эки көргүзүлгөргө болурун
дугурулган алган бис. Чайын белеткен алган си-
генис-даа бар. Биске кыштагалашкын улуг бер-
дешкин чок болуу ужурул — деп, улуг хойжу
Дары-Хөө Серен-Доржу ажыл-ижин таныштырды.

Хойжу аалдык сакманчы уруу Айла, огу Вик-
тор кежээликтей хойларны каяжак киирди. Чая
төрөн хураганнарын сонургай берливис. Кара

баштыг хураганнар бежен ажыг болду. Сакман-
чы Айла оларын аразында келди. РСФСР-нин
КП-инин Бай-Тайга райкомунун бирги секретары
Ховалыг Балчыт-оолович Сагаан-оол мынча мал-
чынын ажыл-амдыралы-биле танышты. Бо
Кызыл-Бут дээр черин хойжуларына моон соң-
гаар чүу херектин удурутку демелеп ал,
олар-биле чугаалажы олурду.

Эрги чыл-биле Чая чыл солчуп, байырлажы
турар үеде, Бай-Тайганын анык-даа, хоочун-даа
улузунун омак-хөлгүүн эскердим. Тээли суурун
чолочынын, мында улуг эмелгенин аяк-агы-
чалынын аяк-ишке кызымаан магадалдым.
Чая үнгөн Чая чылда эки чурттаар, телентиг
ажылдар дилип, кичи бүрүз йөрөөл салып,
изги күзөлдөргө чугаалап турдулар. Эмчи Зоя
Шалын-оол бажынында каастап алганы Чая чыл-
ды уткуурун шиважигенин чанынга келди.

ЧУРУКТАРДА: малчы Дары-Хөө Серен-Дор-
жуну аалдык; Тээлиде Зоя Шалын-оол бичин
огу-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

вайн турар. Оон болза тура-
ры-биле оңу хемир эвес,
бузурулгелерин эргелен баш-
карынын аргалары шип-
тирлетип ужуру-дузаныг болуу
ужурул.

ОЗАЛОНДАК САНЫ
КЫЗЫРЫЛГАН
БРОССЕЛ. Бельгиянын
солун, сөтүүдөрдүн аяк-
карында эрткен чылым
төнүзүлдө сүрүлүг улуг хем-
чегерин кылдыр коргускан
пистолеттерин чүрү дүш-
пел келген. Ону кежир «Ма-
шынаны элпик башкарган
лоланы бо чепсетен аякыл-
чыг деп бичик бижээп
Оруктар дугураа аскылап
улуг чараларга арга ая-
маз ижерген ойталаарын
сүмелет турар. Тескеликке
оон база-ла чымыл калбаан.
Хүмде эркинраагаш каш катал
аас-кежиктиг өтүлгөн кор-
гун, оңу эң эки: карага
ижерген, болушкуну чок
кичкелерин аякылга тата.

мел шиптиртин үндүрери
Тыванын хой националдыг
чонунга артка. А мен чүгө-
ле мындыг чүгүдү немес-
сөр мен, СССР-ни улус
депутаттарынын Съездин
Совет курулушун адым —
Совет Социалист Респу-
бликалар Эмелин кылдыр
хөвөр арттыр сагалды
детинип хей үн-биле до-
лаатпа.

Түнелгөдө мындыг чүгү-
дү демелгесем, богун
сонгучу кичи кымын кым
дээрин хөлчөк эки билер
апарган, мыктыр кыгыр-
ларга болган аашкыныг-
лаа шоолуг бузүрөстөй
берген. Ол фантыларга
болган аяк-херектерге
бузүрөргө күзөр. А бис-
тин херектерин, дөртү-
биле чугаалап, кончут ба-
гай чоруу турар. Ынчал-
даа мен перспективаже ча-
зүрөлдү көрүп, бистин ча-
парламентинин чыгырмын,
салдыныкын, маргыла-
дааларын-даа бол, улус эр-
ге-чаргызынын быкы-
гышкынын, таарышты-
рылгалыг органы апар-
дээринге бузүрөп мен.
Менээ хамаарыштыр аяк-
чүе болза, амдым-
адым бузүрөп турарлар,
амдымда бейдал турар бол-
гаймыда, болушкуну чоңу-
нуу эрге-ажыгыр дээр
туриж чоруу болган
моон-даа сонгар туржур
мен. Республика амдырал-
дык бугу-ле адырларын
эки талам өсөрлөкчү
нерин чедип алыр дээрин-
ге бузүрөлдү мен.

Чингиз-Доржу ОНДАР.
Тыва АССР-нин Дээди
Советинин Даргазы.

ДИДИР-ДИДИР ДИРИГ ЫШКАШ...

Беш-алды чыл мурунда
мындыг чугааны бичинип
болушкун турган боор. Со-
лулар арынга вындыг
чугуларын парларынган
чандары турдуусу. Аяк-
чаргы чоруткун ачымыда,
бүгү чегерелерин, ийин-ка-
ра чокка чугаалажы-даа
болуу апарган эки. 40
чылдарын мурунда баш-
кы атты дилеп, мынча чыл-
дарда солун, сөтүүдөргө чүу
бичин чоруу башкы кичи
болган, моон дөңгүлүрел
олур мен.

«Дидир-дидир дириг мын-
наш чурттап чоруу, ынга
дидир, мында дидир, ында
дидир, мында дидир...»
деп чугаалап тыва кичи-
лер аразында, «Тыва» терге
бурунгуна бурунгузундан
бээр туруп келген. Дидир-
дидирде шынык үлүг ба-
за бар. Бир-тээ, дидир-ди-
дирде шынын үлүг бар
болза, оу кым аякылды
шываарыл? Сайгарып бодоп
көргө эрге-хоойлу нама-
лар органдарын аяк-агы-
лачылар, чонун херек-
те бердиген кичилер иле-
редип шылар. Хову-Асы-
нык амдыралындан 3-чи
жети ийрей. Дидир-ди-
дирин бо чүгө хамаарыш-
тыр ийрей. Бирезде,
Танды-Уулаанык бойдус Сай-
лаа — кескен ыштыг дил-
геш, Сайлаар артыкче сөр-
түп апарган, мында суур-
ларда улуг тудуглар тудуу
турар дидир. Ийде, Хову-
Асы суурларда автобустар
оруктарга чораша-ла үрел-
лип, пассажирлер сөрүтү-
гезин бердешкөзүн тавы-
рыштыр турар дидир.
Чүгө дээр чымаанын
кескертини оран-солуп апа-
рган. Уште, Хову-Асы
хоорайгында чараш Елка
сөтүү чылдарда Тывага
алдаржып, чоңу магадалып
турду. Ол Елканы элек-
трониказын чыкып кичи-
гүдүрүп апарган дидир. Бо
хемир дидир-дидирлерин
уламчылап болза, ам-даа
он-оңу-биле бичин болуу.
«Тыванын байлаа кичи-
чоруткан кичилер төгөлдө
турда, анаа орага бичин
тааржыр? («Солунга бичин
көр») деп хову-Асы-
кылар дилген. Ынчанга
бо чүгүдү бичинди.

Устүлө үн дидир-дидир-
ин бичинди. Тодаргай хе-
ри, барымдаа херек дээр
шын. Туснай өрөдиге че-
ри доосан, бодунун аяк-
лыгын методиказын эки
билер истерелер, байы-
саакчылар болза, дидир-ди-
дирин шынык тып шылар
деп, автор бузүрөп турар.
Оон КОРОДА.
Хоочун башкы.
Тамык район.

КЫРГАН- АВАВЫСКА

Кырганававысты Алек-
сандра Салчакына Хоочун-
ни дээр. Ол амыга үеде Тээ-
ли суурда «Ойнаагы» хуру-
лар садыкта техникти аяк-
лачкы. Калдыг-даа аякылды
чалам дигес. Ону уруун азы-
рап өсүргөн Маадир-не бо
хүмдөргө чүстү чартып
базы турар. Кырганава-
выска эргим чыгыс сөстөрүн
сөзгөл, оон арынга кээ-
де хулуурдуг чылап чо-
руурун күзөлдөгө.
Тайгана ХОМУШКУ.
Кызыл хоорай.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 5

МОСКВАДАН

БИРГИ ПРОГРАММА
6.30 «Хөгжүмүг белек».
Полыа телевиденини про-
граммасы. 7.00 Мультифильм.
7.10 Эртини хөгжөшкөнүн
программа. 7.45 Бистин са-
дымыс. 8.15 Бугүдөгө спорт.
8.30 Ритини гимнастика.
9.00 Медээлер. 9.30 Хоней.
Эш хуу ужуражымын.
«Калгари Флемма» (Канада).
— ЦСКА Канадалан дамчы-
дыла. 12.30 «Синг кырында
дайт». Уран-чечен фильм.
1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.11.12.13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.23.24.25.26.27.28.29.30.31.32.33.34.35.36.37.38.39.40.41.42.43.44.45.46.47.48.49.50.51.52.53.54.55.56.57.58.59.60.61.62.63.64.65.66.67.68.69.70.71.72.73.74.75.76.77.78.79.80.81.82.83.84.85.86.87.88.89.90.91.92.93.94.95.96.97.98.99.100.101.102.103.104.105.106.107.108.109.110.111.112.113.114.115.116.117.118.119.120.121.122.123.124.125.126.127.128.129.130.131.132.133.134.135.136.137.138.139.140.141.142.143.144.145.146.147.148.149.150.151.152.153.154.155.156.157.158.159.160.161.162.163.164.165.166.167.168.169.170.171.172.173.174.175.176.177.178.179.180.181.182.183.184.185.186.187.188.189.190.191.192.193.194.195.196.197.198.199.200.201.202.203.204.205.206.207.208.209.210.211.212.213.214.215.216.217.218.219.220.221.222.223.224.225.226.227.228.229.230.231.232.233.234.235.236.237.238.239.240.241.242.243.244.245.246.247.248.249.250.251.252.253.254.255.256.257.258.259.260.261.262.263.264.265.266.267.268.269.270.271.272.273.274.275.276.277.278.279.280.281.282.283.284.285.286.287.288.289.290.291.292.293.294.295.296.297.298.299.300.301.302.303.304.305.306.307.308.309.310.311.312.313.314.315.316.317.318.319.320.321.322.323.324.325.326.327.328.329.330.331.332.333.334.335.336.337.338.339.340.341.342.343.344.345.346.347.348.349.350.351.352.353.354.355.356.357.358.359.360.361.362.363.364.365.366.367.368.369.370.371.372.373.374.375.376.377.378.379.380.381.382.383.384.385.386.387.388.389.390.391.392.393.394.395.396.397.398.399.400.401.402.403.404.405.406.407.408.409.410.411.412.413.414.415.416.417.418.419.420.421.422.423.424.425.426.427.428.429.430.431.432.433.434.435.436.437.438.439.440.441.442.443.444.445.446.447.448.449.450.451.452.453.454.455.456.457.458.459.460.461.462.463.464.465.466.467.468.469.470.471.472.473.474.475.476.477.478.479.480.481.482.483.484.485.486.487.488.489.490.491.492.493.494.495.496.497.498.499.500.501.502.503.504.505.506.507.508.509.510.511.512.513.514.515.516.517.518.519.520.521.522.523.524.525.526.527.528.529.530.531.532.533.534.535.536.537.538.539.540.541.542.543.544.545.546.547.548.549.550.551.552.553.554.555.556.557.558.559.560.561.562.563.564.565.566.567.568.569.570.571.572.573.574.575.576.577.578.579.580.581.582.583.584.585.586.587.588.589.590.591.592.593.594.595.596.597.598.599.600.601.602.603.604.605.606.607.608.609.610.611.612.613.614.615.616.617.618.619.620.621.622.623.624.625.626.627.628.629.630.631.632.633.634.635.636.637.638.639.640.641.642.643.644.645.646.647.648.649.650.651.652.653.654.655.656.657.658.659.660.661.662.663.664.665.666.667.668.669.670.671.672.673.674.675.676.677.678.679.680.681.682.683.684.685.686.687.688.689.690.691.692.693.694.695.696.697.698.699.700.

ГОРБАЧЕВТУҢ РОЛЮНДА АНГЛИ АКТЁР

«Москвалың алдыны» деп шпини Лондондук чурттакчыларына Корольдук Шекспир театры баралгактан. Шпини кол маадыры... Михаил Горбачевтун ролун андир Девид Колдер ол шинде ойноп турар.

— Шин дугайында дынаш, Горбачев наш секунда иштинде боданы каалаш, мурунени чугула ажал-херектериче катала шынны кире бээр боор деп бодар-дыр мен — деп, актер чугаалаан. — Горбачев деп тыгыз, Черчилль, Рузвельт суглар-биле диктатор, президент кандай кийик деп айтыртыны бодумга салып, ооң овуру-хевирин шинге көргүзери кыялдам.

Шпини маадырлары хей, Горбачевтун ролунда аягында Ленинден эгелешип, Ельцинге чедир совет чурт-тук улут политиктиг ажал-херектериче ролдары бар. Оларны аразында КАК-тык овурунуң агент-тер, Кремльдин аяны, буюр ажалдакчылары, Мо-скавалың рокерлери даш шпини акы-агы чегелг маадырлары экидик.

Девид Колдер: — Горбачевтун ал-боду-нун чамдык талалары ажалдакчы. Оларны чам-дыкым Ренс-биле оон чуртталганын ламчыштыр дүшүртүп алып аргалык болгон мен — деп чугаалаан.

— Сакты-дыр силер бе, ку-рунени ажал-херектериче шин дугайында каады-биле чугаалаан турар бе деп айтыртыңар ол «Икс» деп харайган. Билдик харыс дипломаттар аразында ай-маарады болтурган. Ын-чангаш Горбачев база өскө кийилер шыккан бузуреп, саймаарал, чайгылып, бы-жыланып чоруур кийи-дир. Горбачев дүңе откуп кел-геш: «Россияны капитализм-че аппарат чыдар, мзон амь-дыралым тургустунуп кел-гени шупту чүвени үрөп тур-рар кийи дүңи бербес мен бе? Азы бистия бурунгаар шимчээшенинине ндиг бе-риптээ мен бе?» деп бода-нып чыдар каадаас боор деп бодар мен.

Горбачевтун овуру-хевирин сцена кырынга эңне бот-туу-биле көргүзөр дээш Де-вид Колдер кызыккан ажал-даан.

— Чоокта чаа-ла көрүп, чүңе бодуму көргөп, кымын-биле дөмөй кийи боор мен бодар чордум. Мени Горбачев биле дөмөй деп, өскө кийилер эскерип каанар — деп, ол чуга-лаан.

Колдер СССР-де болуп турар болушунуңарны кой-чут кичээгелгил хайгарар турар.

— Хуралдарга ол бо-ла бажын туттунуп алган бо-лаңып олурар азы бодун боду холта чамдыкта ап шилдаан баар-дыр — деп, Горбачевтун дугайында ак-тер чугаалаан. — Ынчал-даа ол Шекспириниң ши-леринде күштүг, улуг ма-дырлар деп, онзагай кийи-ди. Келир үе даш Горба-чев бугу бодун берип чо-руур, ол даш оон мурун-га мөгөс-дир мен.

(«За рубежом» солундан кызыра очудурган).

Ы Ы Л А Р

Биржым өттүр
Ы-сымы меңзэ дыңалып
Бирбам сынып,
Ыгалап чоруур апарган мен.
Удуп чыда
Улаарай-даа бертилээр мен.
Харым мырай
Харам бестин бастыгар мен.
Ажык-байлап,
Арга-арыг, хемнер, халдер
Амы-тын чок,
Анаа өлүг болгулай бээр.
Тынар агаар
Тыгылбастан ышмамай

Эңи, үн чок,
Элеш кымын түрө-даа чок
Чыгыр орай
Чыгырлыгың эргий көстүр.
Кайда-ла-бир
Кавайдык чаш ыгалап чыдар,
Чанымда оон
Чалып не өлүп чыдар...
Оттуп чадап,
Орунума дымаланып,
Арай боорда,
Ала караам көрүп кээр мен.

Дүжүм бээрда,
Дүжүртүпүп чыктылаар мен.
Ынчалза-даа
Биржым өттүр база катап
Ы-сымы меңзэ
Бирма сыныгы дыңалып

Карап огуя
Казып турган дешкен эвес,
Кулак дыйкыч
Кузумураар дуглаан эвес,
Эргим чоңум,

Эргим баардыг кийилерим!
Биржым үрзөн
Ы-сымы дыңанар даан.
АРАЛАР ЫЫЗЫ
Балды туткан кийилер
Балдырларже тутсу-ла бээр.
Барып укуп човууртаарга,
Баштан-хөгдүү кедерей

Хирээ туткан кийилер
Хилериди тырта-ла бээр.
Хилериди тырта-ла бээр.
Хилериди тырта-ла бээр.
Хилериди тырта-ла бээр.

Хай чоң улус ужурунда
Кайы хире ортотмезин
Хамык дийг амытанар
Кайы хире кырылбаан дээр.
Өртөмчөйгө өскө болур
Өртөмчөйгө өскө болур
Арга-арыг бис чок болза,
Амдырап буячымы бе?

АННАР ЫЫЗЫ
Боолуг кийи бисти көргөш,
Бодал-даа чок ада бээр-дир.
Сезингешти чашты бээрге,
Сегиртешти туруп бээр-дир.

Чайлап дээр турлаарым
Чайлыг ояттар черивис
Чай, кыш чоңка аттырып
Чаллак тыппас апардым.

Хаманчоңка кыра адар
Кандыг херек кылышкан
Чуртувустук малы болуп,

Чурттаар эрге бисте жон
Каттар ЫЫЗЫ
Сыргавысты дүжүр дырал,
Сымывисты сыга тудуп,
Чимизивис үмөс кылдыр
Чичерлей бээр уркуулар

Эманг, чемзиг аман кийик
Элбек үнөр боттарымыс
Ам кээп мырай артында-ла,
Аманнашкан чок апарган бис.
Келир үе салгалдары
Хевиривис көрбөс ол бе?
Четип бышкан, салам аар-дар

Чемизивис чыгөс ол бе?
Кат-ла даштын бисти чүгө
Камалга чок чамдар

Каман-чөк угаан кийилер
Карап аштыр улус кийилер
Кеден сындан дамырам

Хемнер болуп тыгылган
Херентиге суксун болуп.
Кежиктивис өргүп чор бис.
Бок-хир онтап, хөк холуп,
Бойу тудуп, эскер чайыл,
Хайыра чок ажалдады,
Кара кинчек көрүп чор бис.
Валык, күндүс,

Барык төмөр чедер берди.
Барык-төмөр кингүс согулуп,
Бажы-биле чилер бис бе?

ХОВУЛАР ЫЫЗЫ
Эрте-бурун шагдан тура
Элбек өттүр ховулар бис.
Кашкаш аяны амыгылар

Берди.
Чечектерим өмү чидип.
Чимистерим аман чок болуп,
Чер бооп чаман шыр-ай

Чидип бар чор, сойлу бар чор.
Ады барып канчаарымны
Ам чер билбес болу бердим.
Ада-чуртум дийир улус
Амык алып шаанар бар бе?

КИЖИЛЕР ЫЫЗЫ
Амыктың узуткап каар,
Ава черин хуоттап каар
Атом-бомба чепселенип,
Адамнашкан дүжүү чүдөл?
Чурттарымыс тудут-сууруп
Чуура тепсип наантап бис

Боттарымыс көзүлдүр-ле
Боолукмы кырык бис бе?
Октартайны хоронааштым,
Оранары мйбалааштым
Төрө-даа чок, салгал-даа

Чоң,
Төгүвүстү хөп каар бис бе?

Арга-арыг, ая-мен кызым,
Ан-мөк дээрини, черини
Куштар, балык, каттар
Кулак уюк болу берди.
Бодууска халап чыгал,
Бодууска уркууусу чүл?
Бодуусуусу холта алып
Бодуусуусу бисте чок бе?

Дээрини, черини
Дегел-шындыг тудуп турар
Аймак чоңум,
Амгы шагың кийилери!
Кандыг арга,
Кандыг херек кылышкысы,
Ы-сымы чидип,
Биржым шалган болу

БРИЛЛИАНТ ШАҢНАЛДЫ КОГАРААННАРГА

Париж, январь 3, (ЭТА-нин корр. Сергей Батырев). Шымыра талаш-биле деле-гейге бергип чедер даш Гар-ри Каспаров биле Анатолий Кар-пов оларны аразында эр-кем маргалазында доо-лу-гаканым байлыгы буулаа-лында эркен. Уш ай үргү-лү-дүзүң чидик демократия тү-п-күлүгө чейин азы камга-лап алган Каспаровка кол-шаналды — алдынан бол-ган бриллиант даштар-биле Лион хоорайың ус-шесерле-риниң силбил кылганын ийи «К» деп үжүктүг шаңналды. а ол ышкан 1.5 миллион дол-лар түнүгү акша шаңналым Каспаровка тыгылган. Кар-пов 900 муң долларын алган. Ада тыгылган 1 миллион доллар орентиг деп чү-дөткөс ус-шесер кылганын аукционга салгытарга бол-ган оон алдынан ашха-хө-регини шуптузун Бакуун ар-мий чоңунга бериттерин дегелг чимпону меделгени.

— Бодумуң тил-гемни өрткөн чилдик февраль айда нацио-налдар аразында үс-кү-лөжикшиңер үзүңгө кога-раан Бакуун армийаның а-аза-чуртумен аразыга турса-каазым тур мен, деп ол чуга-лаан.

Маргалазым кыркыч-кы-лери чоокку айларга кайы-ла-да бол маргалазга турса-каазым ном бажыны жур-налисттерге аманаткан. Оң-каазым оларны саткымын бе-жени үш кыл болган эртер-мизиг чегелг маргалазга у-лаанган. Чимпону-лаа, кор-дакы-лаа шындык маргала-лазын эрттериниң чү-румунга өскөргөткөсүр ки-рери чугула деп санап турар-дыр. Эгелзиз салгыты кон-гратулазын, маргалазга үзүңгө чалсар алдының ду-гайында-лаа саналар бар.

(Каспаров биле Карпов ула-дегелг чимпону ол даш бот-тарыны аразында беш уаза маргалазга эрттерген, бо сөө-гүзү Нью-Йоркка (АКШ) эгелзеш, Францияның Лион-га дооулаган, 24 салгыты Дортунге Каспаров Карпов-ту уткан. Карпов, Каспа-ровту үш уаза уткан, ар-танырмы хайым бооп доо-зулган).

Шымырага делегелгил бир-ги чери даш ааразымдыг маргалазга 1993 чылда эртер, а ол аразында шымыра ажалырамы соккан дивес: Каспаров биле Карпов ула-ан федерал айла Испания, ның Лионас хоорайга эртер улут чегелг ашкыс мар-галазга база катат та-варжы бээр.

**Аяк шайны
аартып ора...**

ТАНЫП ЧАДААН
Сая-Хосе хоорайың (АКШ, Калифорния штат) суданга ийи бажы оор-лакчыны судтан.

Олар оран-сазаны үрөп киргени даш тууду хоруг-дан турар үдөс полицияга уурланганын буруудат-тырып турарлар. Ол буту даш олар 3 чылга чедир хосталганын казытырып бо-луп, Ынчалза-даа бачыт болуп, оларны бирезин по-лисем кийикен ушта чүт, күп турган, демгизиниң ку-лааның чартымы окура мы-рып дүжүргөн. А ол даш штаттарга буту назының хоругдалың берип турар. Судулар кулак окура ызыр-ган кийикен илериди ужу-луг, ыңчалза-даа ол ыңдыг кончут белең эвес, шинти-рип туралар ийи кийи-даа болза аан. Ызырткан кий-иң боду база хомудакчымын танып чадаан, ийи алышкылар бот-боттарына сугук ийи дамдыг деп до-мей болган.

**ПАР ДЭРГЕ ДИНС
ЭВЕС-ТИР**
Амстердам бир чиктиг кийи парның кудурун-дан тудукаар күзөлдиг.

Зосадтын ажалдакчыла-ры араатан аны пыжыкты-рыксаан «маадырны» ийи уада херим даштынга чедир уулаан. Ынчалза-даа сөөлү-де барып ол мириттиң күзө-ли боттанган: дүңе кааа зоо, парне шүрүп киреш, пар-лыг кетпеге чедип келгеш.

Солунун аа!

демир сывырындак аразы-дан холуп суккан, парның кудурун-дан сегирип алган. Араатаның хөдөлгөшүнүн нарак чивеш аразында бол-ган: ол хая көрүп келгеш, холду аксы-биле сегирип ал-гаш, аарышкыдан нускунал, алгырган кийикниң кышын, зынта танымылар манжалып келгешке чедир салбаан.

«Араатанар чамыктырык-чы» диген арта-лаа, чуу-ра дайынталган мөчүнү не-шп октаарында акгы арга чок хевирлиг.

**ШУУРАП
БУРУУДАТТЫРЫП
ТУРАП**
Американың Согу Ка-ролина штатында Гасто-ния деп бичежек хоорайга бо чайын бичип чаштар «нормадан» ийи катал хөй төртүтүнгөн.

Оң чылдаганы дегерге билдиргил. Ол болза эртен чылдын сентябрьда хоорай-ны таарып эртен «Хьюго» деп шуурап-на болгай.

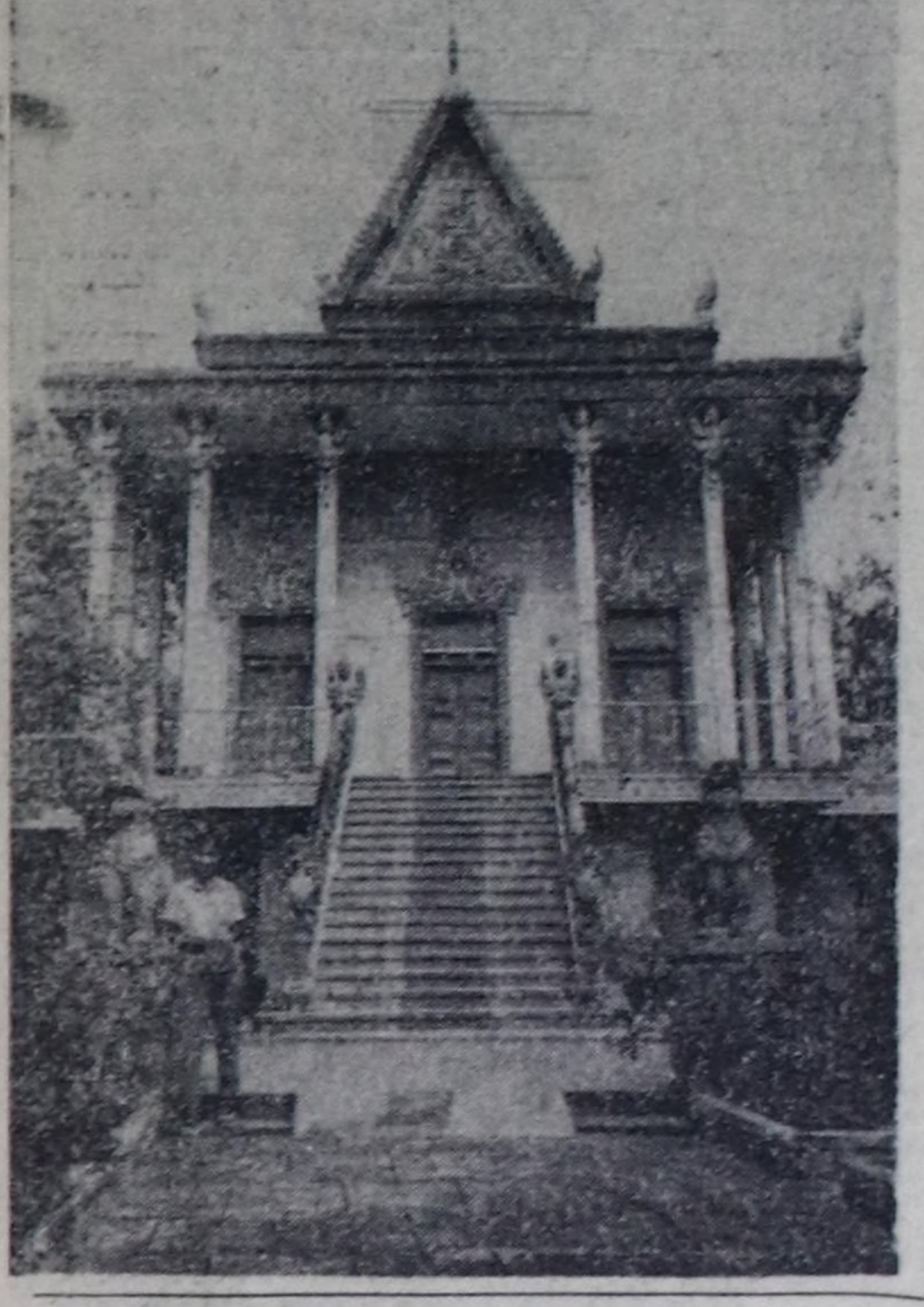
«Шуурап ийикке азы хар-ла дүвү ийикке кийилерин бажынарыңе кийр сымыр-тап, ажаа хөй үениң дүрү-зүндө хөжөрине албадан-тарга, шаң мындыг чүлү не-зээде болур чүве-ле болгай» деп, тус черини өмчиз Дебо-ра Халсон чугаалаар.

Херезеңнер клиникасы-нын ажалдакчымы Дикозеф

ОЛГЕНИНИ СООНДА ДЕПШИТИРГЕН

Угаандың полиция-зыга ээлгелгил хөктүг болушкун болган.

Оң үстүк албан-дужаал-дылары хуртун президенти-не «албан-дүзүлгөсүн өң-кө күсөдип турары база эки салгыч-чуруму даш депшиттирип турар өшкөр-лөрин узуң даңкызынга ат салдырганар. Чугула саа-зыны бадылаан болган ол курум-чурум тудукуларын-га өсүзүл-ла белек болган. Ында алы ийип турар ки-зилерин чамдымы ол ду-гайын шуут уттушкан. Ша-ла мичан хөктүг чүдүлдер көстүп келген. Депшитти-рген кийилерин чамдык не-ли халашкан, өскөлери жо-зу-буру кеземге херези н-рутдал чегелерине эрттирип турар, а бир чамдыктары шага-ла мөчүп калган бол-ган. Даңкыны назыны 3 чыл бооп-тур.

Шүлүк кыдыраажындан

Хоочун башкы, тыва улусту аас чогаалымын чымчымы, көдөз бижикчи Куулар Сундуевич Мартия 63 харлыг турган, мөңсө. Ооң чымы бижээн тоолда, тоолдуругу чугаалаар, үлгөр домактары, кола-мыктары солунар арыны-рыга үңгүлөп, бижиктел тураскаалдар болуп арткы-лаан. Буйныг башкыны өвүр—Торгалыктын чоңу

эки билир, хүндүлээр чо-роан. Чуртталганымың тө-лүг хонуктарыга чедир ты-ва аас чогаалына, чечен чогаалга ыныкшыктыг со-нууралың көрбөй келген. Башкының уруглары ача-зыны архивизаци тоолуругу чугаалаар, шүлүктөр бижэ-ни кыдыраашты тып алган. Ам ол кыдырааштан ийи шу-лүгү силерниң кичээгел-герге бараалгадыр-дыр бис.

Уругларың уруглары

Уругларың уруглары мени кабас, Уйгу дүңке, ажал-иштин чымчыкында Караамга шуут көстүп келир эргеленчиг Каткы-чугаа, чараш чаны уттудурбас. Уругларың уруглары шулунайчып, Ужа-тура халчып келгеш, үлгөй бээрлер. «Кырган-ачай, кырган-ачай келди!» дигеш, Кыңчыктырбай, куспаамдыва кире талчыр. Олармын чаптап, суйбап, чыттарымга, Оорта-монуң шылаар туржук даштаны бээр. Чылдар чүгү эгинерден союлган дег. Шырай-арым чалымы хевээр хүлүмэтрүүр.

Депутатка

Абылаан чоң идегелин ышкыныптар, Анаа-ла-бир өткөк «депутатты» Устукун чег ыйып турган сонугуңуң наар Үе олчан эртен болза эңиле-дир. Үлө-хөргөн, аажы чымып ылай көргөш, Үнүм биле бузурелин берип тур мен. Дедир сени кыгыртып боор чылдак бербейн. Депутаттын адын сыкпа, чоңум оглу.

Шоодуглар

ШЫДАМЫЧ ЧОРУК
Петров ажалыңың бар чо-роан, ол пиво-даа шире хон-нук чок болган. Ынчалза-даа шупту-ла эр улус пиво са-дар черке эоп турганар. Шыдашайын, ол база-ла ла-рекче улапкан.

Петров таакпы-даа тыр-тыксаан. Ынчалза-даа эол, чегде шупту улус таакпы-лаан турган. Ол база-ла хоннуг, хөңи чок «Беломо-рун» жукалган, сора берген. Ниловал, таакпылап ая-гылаш, шупту улус ажал-зыңче шуужуңкан. А Петров мынчаар бозанган: «Эр ки-жи мен бе черле, чү деп ки-жи мен, азы айы-биле шир-тир болуң!» Ынча дигеш, бажымыңче чанышкан.

А. БУТМАН
**КАДЫКШЫЛДЫ САДЫП
АЛБАС СЕН**
Ухлоңниң хоорайың төп аптказыңга ыңдыг планат

көстүп келген. Мооң мур-нунда эмгер делгеп наан ту-рар поланың кырынга ын-дыг чаралды азып каан.

**ФУТБОЛДА ЧАА
ЧУУЛДЕР**
«Сан ажитыңган!» деп, футболдиг Дятлов ажаалга кассазында үнүп ора ал-гырган.

**ДОТУ-БИЛЕ САЛГАН
АЙТЫРГЫ**
Аазаашкынар-биле тот-туруп турар болганда чед-чир мурунда хоуду чүг-гаш даа кыңчаар.

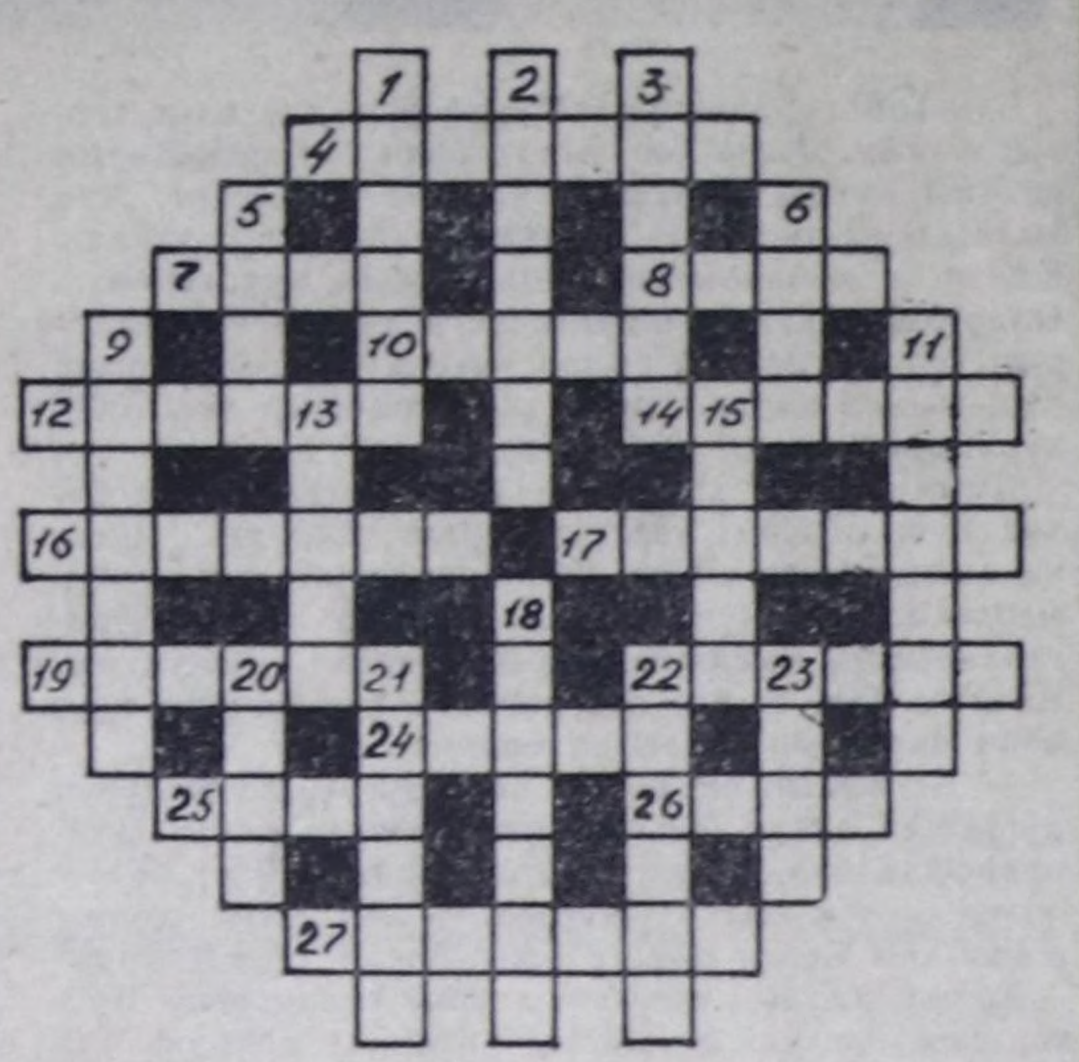
КАЖАРАЛЫШКЫН
Хеп шетназын чара кезип алып болза, ийи идик шет-назым болуп силер.

ЭН ҮЗҮН ИЙК БАА
Делегей эн үзүн ийик баа Белибердеевичиниң бү-дүрүлгөсүндө бирезинге белегетин. Ол идик бааның ууңу амга дээр кым-даа тыппаан.

ФИЛОСОФИЯ

— Философия деп чүл?
— Ол дээрге ыңдыг эртем-дир. Мындыг аан, ийи кийи чоруп орав. Бирезин тодуг, өскөн аш. Оларны кайызы эки ажалдаары?
— Аш кийи. Ол чемне-пир акша ажалдап алып болгай.
— Шын эвес-тир. Аш ки-жи далашкан, хөй үрей кы-лымшыкыңың продукция үн-дүрер. Ынчангап чуну-даа албас, аш хевээр артар.
— Ындыг де, элден аа.
— Мындыг аан, бээр дың-на, база-ла ийи кийи чоруп орав. Бирезин тодуг, бирээ, эи аш. Кым эки ажалдаа-рыл?
— Тодуг кийи-ле ыйнаан.
— Шын эвес-тир. Ол чү-ге дерин тегерин — тодуг ышмажыл. Эчелгече бежен-и орунуга ийи кезек кы-лып наар, ол-ла-дыр. Аш кийи эки ажалдаар.
— Чөп-ле хевирлиг.
— Ам база-ла ийи кийи чоруп орун-тур эвес. Аш болган тодуг. Оларны ка-йызы эки ажалдаарыл?
— Ым, ы. Мырыңа эде-реп кагдым. Аза-ла билер боор ою!
— Эзулуг философия деп чүвен ол болбас бе!
В. ТРЕГУБОВ.

КРОССВОРД

Доора дургаар: 4. Барымын-Хемчинте чер адм. 7. Со-вет Социалистг Республика. 8. Ажалың теве. 10. Ты-ваа хоорай. 12. Малчың мергенл. 14. Тывага эң чоң улут демир-орук станциясы. 16. Тыва чогаалчы. 17. То-жула суур. 19. Чалыг алы. 22. М. Кенин-Лопсаным «Чугурук Сарала» деп чогаалыңың кол маадыры. 24. Чөгүш, кырыш. 25. М. Доржуниң «Тез теректер» деп новеллазыңың маадыры. 26. Тыва национал маргала-зың кыркычкызы. 27. Улустун аас чогаалыңың бир хе-вири.

Узун дургаар: 1. Бай-Тайгада хем. 2. Ам-даа кулчу-наван анык бе. 3. Өг кезээ 5. Улуг ам. 6. В. Ко-солду «Хайрыган чот» деп шинизин маадыры. 9. К. Кузайың «Уйгу чот Улуг-Хем» деп романыңың маадыры. 11. Чамгыс харлыг сымн. 13. Кантыр боо кезээ. 15. Мал тәүт. 18. Вурунгу тыва оюн. 20. Тыва төрөл бөрү. 21. Амгы үдө Тываның шымырак пыды-раачыларының бирээ. 22. Чөп-Хемчинте даг. 23. Эт-тел каан кеш.

Кино

ЯНВАРЬ 5-ТЕ
«НАЙРАЛ»: «Очки в золотой оправе» (Франция-Италия-Югославия, 16 хар-га чедир) 9.00, 11.00, 13.10, 15.20, 17.30, 19.40 шактарда.
«Пустая клетка» 10.30, 12.30, 14.30, 16.30, 18.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «История о принцессе-пастушке» 9.00, «Кай из ящика» 10.40, 14.20, «Повет навагатора» 16.10, 18.20, 20.30 (узат-кан) шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Мария, Ми-рабела в Трансильвании» 12.00, «Храм любви» 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.
«ВОСТОК»: «Финист — я-сный сокол» 13.00, «Тайна острова чудовищ» 14.30, «Кинг-Конг» (2 серийлыг) 16.30, «Кинг-Конг жив» 18.40 шактарда.
ЯНВАРЬ 6-ДА
«НАЙРАЛ»: Детам: «Не-хичи, белечка» (Чехослова-кия) 11.10, «Очки в золотой оправе» 9.10, 12.50, 15.00, 17.10, 19.20 шактарда.
«Пустая клетка» 10.20, 12.20, 14.20, 16.20, 18.20 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Кай из ящи-ка» 9.00, «История о принце-се-пастушке» 10.50, «Повет навагатора» 12.30, «Повет навагатора» 16.00, 18.10, 20.20 (узаткан) шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Аленький цве-точек» 12.00, «Храм любви» (2 серийлыг) 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.
«ВОСТОК»: «Маленькая во-шебица» 10.00, «Тайна ост-рова чудовищ» 11.10, 13.30, «Кинг-Конг» (2 серийлыг) 13.00, 19.10, «Кинг-Конг жив» 15.30 шактарда.
ЯНВАРЬ 7-ДЕ
«НАЙРАЛ»: «Поселение бегущих» (Китай) 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.
«Пустая клетка» 10.20, 12.20, 14.20, 16.20, 18.20 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Оружие в доме» 9.10, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40, 19.40 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Похищение в Тюрингии» 9.00, 14.10, «Кай из ящика» 10.40, «Дяло-ый шар» 12.30, «Професси-нал» (16 харга чедир) 15.50, 17.00, 19.10 (узаткан) шакта-ра.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100
Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ♦ редактор — 3.43.34; ♦ ора-лаңчылары — 3.33.01; 3.34.17; ♦ приемная — 3.34.26; ♦ харыскалалыг секретары — 3.34.92; ♦ орадакчылары — 3.45.93; Килдистер ♦ партия, жи-органнастыг болгаш идеология — 3.36.82; 3.36.25 ♦ Советтер ажалыңың — 3.34.98, 3.41.23; үлөтүр — 3.34.49, 3.36.73 ♦ көдөз ажал агым —

3.41.16; ♦ культура — 3.39.15; 3.37.11; социал айтырылгар — 3.34.57; репортерлар бөлүү — 3.34.39; ♦ чагаа кылдың — 3.39.03; ♦ оукага — 3.34.93; корреспондентар — 3.37.11; ♦ үндүрүчүлөө — 2.27.41; ♦ солун келбей барганда — 2.32.75; ♦ бухгалтерия — 3.43.41.

Солун вторник, среда, четверг, пятница, суб-бота хунеринде үнөр, Чамыз 260 катан үнөр, Хемчээли 2 пардалага амазы, Тираж 27800 экз, Чамыз № 37.

Тыва АССР-нин Ном үндүрер чер, полиграфия болган ном садкыны херектериниң талазы биле күрүнө комитетиниң типографиясы, Кызыл, Шетини, ийи болган Кравченко кудумчугу, бажы № 1.